

شبکه‌های ماهواره‌ای

نگاهی به ابعاد فرهنگی و حقوقی

حسین مهربانی فر

سید محمد مهدی خلیل زاده

دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها

۱۳۹۱

سرشناسه: مهربانی فر، حسین، ۱۳۶۷ -
عنوان و نام پدیدآورنده: شبکه‌های ماهواره‌ای: نگاهی به ابعاد فرهنگی و حقوقی / حسین مهربانی‌فر،
سیدمحمد مهدی خلیل‌زاده
مشخصات نشر: تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، معاونت مطبوعاتی و اطلاع‌رسانی، دفتر مطالعات و
برنامه‌ریزی رسانه‌ها، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری: ۲۱۶ ص.
شابک: 978-964-9934-55-6
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
یادداشت: کتابنامه
موضوع: ماهواره‌ها - ایران - جنبه‌های اجتماعی
موضوع: ماهواره‌ها - ایران - جنبه‌های سیاسی
شناخته افزوده: خلیل‌زاده، سیدمحمد مهدی، ۱۳۶۸ -
شناسه افزوده: ایران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها
رده‌بندی کنگ: HE ۹۴/۳۱ ش ۱۳۹۱۲
رده‌بندی دیویی: ۳۸۴/۵-۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی: ۲۷۶۸۴۵۷

دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

شبکه‌های ماهواره‌ای

نگاهی به ابعاد فرهنگی و حقوقی

حسین مهربانی‌فر و سیدمحمد مهدی خلیل‌زاده

چاپ اول: ۱۳۹۱ شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه، قیمت: ۳۵۰۰ تومان

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات اوقاف

شابک: ۶-۵۵-۹۹۳۴-۹۶۴-۹۷۸ ISBN: 978-964-9934-55-6

www.rasaneh.org e-meil: info@rasaneh.org

نشانی: خیابان شهید بهشتی، خیابان پاکستان، کوچه دوم، شماره ۱۱

تلفن: ۸۸۷۳۷۲۴۸، ۸۸۷۳۰۴۱۳ دورنویس: ۸۸۷۳۰۴۷۷

فهرست مطالب

یادداشت ناشر.....	۹
مقدمه.....	۱۳
۱. پیشینه و تاریخچه ماهواره.....	۱۷
خلاصه و نتیجه‌گیری.....	۲۰
۲. ماهواره و چالش‌های فرهنگی پیش‌رو.....	۲۱
فرایند جهانی‌شدن فرهنگ از طریق ماهواره.....	۲۴
۱. جهانی‌شدن و فرهنگ.....	۲۴
۲. ماهواره و شکل‌گیری فرهنگ جهانی.....	۲۷
۳. ماهواره و سلطه فرهنگی.....	۳۳
۴. الگوهای نظری تأثیرپذیری فرهنگی و اجتماعی از شبکه‌های ماهواره‌ای.....	۳۸
۵. ماهواره و هویت.....	۵۰
۶. ماهواره و سبک زندگی.....	۵۳
۷. ماهواره و خانواده.....	۵۸
خلاصه و نتیجه‌گیری.....	۶۱
۳. وضعیت ماهواره‌ها در ایران.....	۶۳

نگاهی به انواع شبکه‌های ماهواره‌ای قابل دریافت در ایران	۶۵
دلایل گرایش به ماهواره در ایران	۷۰
خلاصه و نتیجه‌گیری	۷۳
۴. سیاستگذاری در عرصه ماهواره	۷۵
۱. سیاستگذاری فرهنگی و رسانه‌ای: چستی و ضرورت	۷۵
۲. سیاستگذاری رسانه‌ای و فرهنگی در مواجهه با پدیده ماهواره	۷۸
۳. سیاستگذاری ماهواره در ایران	۸۳
سواد رسانه‌ای، سیاستی مطلوب در قبال شبکه‌های ماهواره‌ای	۹۴
خلاصه و نتیجه‌گیری	۹۸
۵. نگاهی به حقوق ماهواره	۱۰۱
۱. پرتاب ماهواره‌ها به فضا و شکل‌گیری حقوق فضایی	۱۰۱
اصول حاکم بر فعالیت ماهواره‌ها در فضای ماورای جو	۱۰۳
دکترین آیزنهاور در نشر آزاد اطلاعات	۱۰۷
بازگشت و اعاده ماهواره‌های پرتاب‌شده به فضای ماورای جو	۱۰۷
تعیین و شناسایی مقام پرتاب‌کننده	۱۰۸
تعهد مقام پرتاب‌کننده در قبال یافتن و بازگرداندن ماهواره‌ها	۱۰۹
رژیم حقوقی حاکم بر ثبت ماهواره‌ها	۱۱۰
روند طرح و بررسی مسئله ثبت ماهواره‌ها در سازمان ملل	۱۱۰
مسئولیت بین‌المللی خسارات مادی ناشی از ماهواره‌ها	۱۱۳
قلمرو و مبانی مسئولیت	۱۱۴
خلاصه	۱۱۵
۲. اصول حقوقی حاکم بر پخش برنامه‌های ماهواره‌ای	۱۱۶
فناوری فضایی	۱۱۶
ابعاد سیاسی- حقوقی برنامه‌های ماهواره‌ای	۱۱۶
نظریه‌های حقوقی حاکم بر فضا	۱۱۷
نظریه آزادی اطلاعات	۱۲۰
مسئولیت دولت‌ها و اصل منع سوءاستفاده از حق	۱۲۱
پیشنهاد راه‌حل‌های مؤثر در جهت مقابله با ارسال برنامه‌های ماهواره‌ای	۱۲۳

۳. امکانات ماهواره‌ای و آسیب‌های متعدد وارده بر کشورهای ضعیف	۱۲۴
اهمیت حقوقی خانواده	۱۲۸
نتیجه‌گیری	۱۳۰
۴. مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در قبال آثار زیان‌بار پخش فرامرزی برنامه‌های رادیویی- تلویزیونی	۱۳۰
ارکان مسئولیت بین‌المللی دولت به لحاظ پخش فرامرزی برنامه‌های غیرمجاز	۱۳۳
نتیجه‌گیری	۱۴۴
۵. ساختار نظام بین‌المللی و صیانت از منافع ملی در قبال برنامه‌های ماهواره‌ای	۱۴۵
چالش‌های حقوقی ارسال برنامه‌های تلویزیونی به‌وسیله ماهواره‌های پخش مستقیم	۱۵۰
تناسب اقدامات متقابل با عمل ارسال مستقیم برنامه‌های ماهواره‌ای	۱۵۲
مفهوم تناسب در حقوق بین‌الملل از دو جنبه مطرح می‌شود	۱۵۲
نتیجه‌گیری	۱۵۶
۶. کمیته استفاده صلح‌جویانه از فضای مخابراتی جو	۱۵۸
شکل‌گیری	۱۵۸
واکاوی مأموریت به کپیوس از جانب مجمع عمومی سازمان ملل متحد	۱۶۰
تحلیل مباحث حقوقی مطروحه در کپیوس	۱۶۲
دیدگاه‌های حقوقی دولت‌های عضو کپیوس در خصوص مخابرات برنامه‌های ماهواره‌ای	۱۶۳
نتیجه‌گیری	۱۷۱
۷. سازمان بین‌المللی ارتباطات راه دور ماهواره‌ای	۱۷۱
جستار اول. تأسیس سازمان بین‌المللی ارتباطات راه دور ماهواره‌ای	۱۷۳
اصول و اهداف اینتلست	۱۷۵
جستار دوم. ساختار اینتلست و تحولات آن	۱۷۷
شخصیت بین‌المللی اهلیت حقوقی اینتلست	۱۸۲
فعالیت‌های اینتلست	۱۸۴
سیستم‌های مجزای ماهواره‌ای	۱۸۴

- جستار سوم. انتقادهای وارد بر اینترنت و وضعیت کنونی آن ۱۸۵
- ۸ زمینه‌های حقوقی به منظور راه‌اندازی شبکه‌های ماهواره‌ای از سوی
جمهوری اسلامی ایران ۱۸۷
- معاهده فضای ماورای جو مصوب ۱۹۶۷ ۱۸۸
- فواید پنج‌گانه حاصل از ماده ۱ معاهده فضای ماورای جو ۱۹۰
- نتیجه‌گیری ۱۹۲
۹. سیاست‌های قانونی جمهوری اسلامی ایران در استفاده از تجهیزات
ماهواره ۱۹۳
- استثناها و مقررات کفّری قانون منع استفاده از ماهواره ۱۹۵
- قانون اساسی ۱۹۵
- قانون ممنوعیت به‌کارگیری تجهیزات دریافت از ماهواره ۱۹۸
- ماده ۱۰۴ قانون برنامه چهارم توسعه ۲۰۰
- نتیجه‌گیری ۲۰۱
- ضمیمه ۲۰۲
- آیین‌نامه اجرایی قانون "ممنوعیت به‌کارگیری تجهیزات دریافت
از ماهواره" ۲۰۴
- منابع ۲۰۹

یادداشت ناشر

در عصر حاضر که موسوم به "عصر ارتباطات" و "عصر دوم رسانه‌ها" است، فناوری‌های مختلف اطلاعاتی و ارتباطی با چنان سرعتی رو به گسترش و فزونی دارند که چالش‌های عمده‌ای را در بُعد فرهنگی و اجتماعی در کشورهای مختلف رقم زده است. رسانه‌ها در حال حاضر طیف وسیعی از اقشار تمامی جوامع را پوشش می‌دهند و در توسعه و پیشرفت مقاصد سیاسی، فرهنگی و اجتماعی ملل مختلف تأثیری بی‌نظیر دارند.

در این شبکه‌های ماهواره‌ای به عنوان رسانه‌هایی فراگیر، نقشی فزاینده در این مهم ایفا می‌کنند. به گونه‌ای که در دوره جدید، پدیده ماهواره و شبکه‌های ماهواره‌ای به نحوی جدی و همه‌جانبه مطرح شده و سیاست، اقتصاد، فرهنگ، ایدئولوژی، علانق، روحیات و رفتار آدمیان را در نقاط جهان تحت تأثیر قرار داده است.

شبکه‌های ماهواره‌ای با موضوعات و مضامین متنوع و گسترده، به ارائه الگوهایی در زمینه‌های مختلف فرهنگی و اجتماعی می‌پردازند. الگوهایی که رفته‌رفته به یک‌دست سازی فرهنگی و امحای هویت‌های گوناگون جوامع مختلف و مفتون ساختن ایشان به فرهنگ غالب جهانی یاری می‌رساند. در حقیقت الگوهای ارائه شده از طریق این شبکه‌ها در

تمامی زمینه‌های زندگی روزمره ما وارد شده است و زوایای مختلف سبک زندگی ما را به مرور زمان تحت پوشش قرار می‌دهند. به عبارت بهتر می‌توان گفت که شبکه‌های ماهواره‌ای به ابزاری قدرتمند در جهت‌سازی و انتشار و القای ایدئولوژی‌های منحط دولت‌ها و سردمداران جوامع غربی که مالکان و سردمداران اصلی این رسانه‌ها هستند، تبدیل شده است. این مهم نوع جدیدی از سلطه را بر جوامع در حال توسعه و به ویژه جوامع مسلمان رقم زده که از آن تحت‌عنوان سلطه نرم و به عبارت بهتر امپریالیسم فرهنگی یاد می‌شود. در واقع شبکه‌های ماهواره‌ای ضمن کوچک‌سازی جهان و کمک به استیلای فرهنگی، کنترل افکار عمومی و عقاید را در سراسر جهان از سوی قدرت‌های بزرگ تسهیل کرده‌اند؛ آن‌چنان که این قدرت‌ها در برخی موارد از این طریق سیاست‌های دول مخالف خود را به سود منافع خود تحت تأثیر قرار می‌دهند.

علاوه بر این، شکل‌گیری و گسترش شبکه‌های ماهواره‌ای به نوبه خود مسائل جدید متعددی را در عرصه حقوق بین‌الملل در سطح جهانی ایجاد کرده است، به گونه‌ای که ضمن ایجاد سازمان‌های بین‌المللی مسئول، شاهد وضع قوانین متعدد فراملی و بین‌المللی در این خصوص هستیم.

شبکه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای از همان ابتدای شکل‌گیری و ورود به کشورهای مختلف، در حالی که فرصت‌ها و امیدهایی را نسبت به دریافت و گسترش اطلاعات ایجاد کرده، بیم‌ها و تهدیدهای بسیاری را نیز فراوری سیاست‌گذاران عرصه فرهنگ و رسانه قرار داد. آن‌چنان که شاهد اتخاذ سیاست‌های متعددی از سوی متولیان این مهم در کشورهای مختلف هستیم. سیاست‌هایی که منشعب از نظام فرهنگی-اجتماعی و ساختار سیاسی هر کشوری است.

اتخاذ سیاست‌های حقوقی و فرهنگی کارا در مواجهه با شبکه‌های

ماهواره‌ای کنترل و نفوذ آن‌ها، به ویژه در کشورهایی چون کشور ما که از باورها، ارزش‌ها، هنجارها، رفتارها و در مجموع فرهنگی مغایر با فرهنگ و روح کلی حاکم بر فضای محتوایی ارائه شده در شبکه‌های ماهواره‌ای و اینترنتی برخوردار است، ضرورت خود را هر چه بیشتر نمایان می‌سازد.

از این رو سازمان‌های رسانه‌ای و فرهنگی و متولیان سیاستگذاری این عرصه، بایستی ضمن توجه به چالش‌ها و مسائل مختلف فرهنگی و حقوقی این پدیده، سیاست‌های فرهنگی و مدون و قوانینی منسجم، واقع‌بینانه و راهگشا تهیه و تدوین کنند.

در اثر حاضر، تلاش شده است تا ضمن اشاره به ابعاد و پیامدهای مختلف فرهنگی شبکه‌های ماهواره‌ای و مروری بر سیاست‌های مختلف اتخاذ شده در این عرصه، امکانات و بایسته‌های سیاستگذاری کشور مورد بررسی قرار گیرد و در نهایت به سیاست‌های حقوقی اتخاذ شده و قوانین وضع شده در قبال شبکه‌های ماهواره‌ای پرداخته شود.

امید است این اثر مباحث مفید و ارزشمندی را برای فعالان این عرصه گرد آورد و باب جدیدی از بحث‌های کاربردی و عینی‌تری را در مسئله ماهواره که به یکی از چالش‌های جدی فرهنگی، سیاسی و امنیتی ما تبدیل شده بگشاید.

محمد مهدی انصاری

مدیرکل دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها

مقدمه

در چند قرن اخیر با پیشرفت علم و دانش بشری، شکل‌های تازه‌ای از وسائل ارتباطی و اطلاعاتی مانند: تلگراف، تلفن، رادیو، تلویزیون، ماهواره و تلویزیون کابلی به وجود آمدند که نسبت به فناوری‌های پیشین ارتباطی، نظیر صنعت چاپ، سریع‌تر و دقیق‌تر و مطمئن‌تر عمل می‌کنند (عابدی، ۱۳۸۴: ۴۴).

بدون شک، حضور گسترده تکنولوژی‌های ارتباطی - اطلاعاتی که از قلمرو ملی عبور کرده و نقاط مختلف دنیا را به هم پیوند داده است، تأثیرات بسیار زیادی بر باورها، ارزش‌ها، هنجارها و رفتارهای ملل جهان گذاشته و به‌طور کلی فرهنگ و سبک زندگی ایشان را در سیطره خود گرفته است.

قابلیت‌های بی‌نظیر رسانه‌های نوین سبب شده عناصر فرهنگی به کمک تکنولوژی‌های اطلاعاتی خود را معرفی و افراد در مواجهه با آن به بعد جدیدی از فرهنگ دست یابند. در واقع، استفاده از رسانه‌های جدید به خصوص اینترنت و ماهواره، تعامل فرهنگی را برای کاربران آن‌ها ممکن می‌سازد. هرچند ممکن است این تعامل به‌ویژه از طریق ماهواره یک‌سویه شکل گیرد اما در هر حال، اطلاعات و عناصر فرهنگی، انتقال یافته و عناصر جدیدی را وارد زندگی مردم می‌کند (مهدی‌زاده، ۱۳۸۶: ۱۶۱).

امروزه در حالی که رسانه‌ای شدن جامعه شکل‌های پیچیده‌تری به خود می‌گیرد، مباحث زیادی در خصوص پیامدهای آن برای جامعه نیز مطرح است. همچنین رابطه‌ای که مردم با رسانه دارند در حال چند بُعدی‌تر شدن است. تغییرات ساختاری در رسانه‌های سنتی و ظهور رسانه‌های جدید، امری جدانشدنی از بالندگی‌ها و تحولات اساسی جامعه است. از همین روست که چشم‌انداز فرهنگی مردم متفاوت‌تر، دنیای اجتماعی آن‌ها کثرت‌گراتر، و هویت‌های‌شان ناهمگن‌تر شده است. این ابعاد از رسانه‌های جدید نیاز به پژوهش‌های عمیق‌تری دارد تا بتواند نیازهای یک زندگی جمعی مصون از پیامدهای نامطلوب رسانه را برآورده سازد (اکسفورد، ۱۳۸۷: ۱۰).

رسانه‌های جدید نزدیک به دو دهه گذشته تغییرات عمیقی را در عرصه‌های مختلف زندگی روزمره به وجود آورده‌اند. این تغییرات بیش از هر چیز از رهگذر تغییر در ساختارها و الگوهای ارتباطی نه تنها بر فرهنگ جوامع معاصر تأثیر گذاشته، بلکه خود یک عرصه فرهنگی نوین پدید آورده است که با تعابیر مختلف از آن به فرهنگ الکترونیکی، فرهنگ دیجیتال، فرهنگ مجازی، فرهنگ سایبر، فرهنگ نوین یاد شده است (بل، ۱۳۸۵: ۱۰).

در داخل این محیط‌های ارتباطی، کنش اجتماعی معاصر مثل یک شبکه در حال گسترش با پوشش جهانی شرح داده می‌شود. فرهنگ رسانه‌ای فراگیرترین و مسلط‌ترین فرهنگ تأثیرگذار در جامعه امروزی است (معینی، ۱۳۸۵: ۱۸).

مطالعه تاریخچه پدیدآیی فناوری‌های مختلف، نشان می‌دهد که با بروز و ظهور هر فناوری جدید موجی از امید و هراس فراوری بشر، پدیدار شده است (منطقی، ۱۳۸۷: ۹). در این میان، فناوری ماهواره که تسهیلات ارتباطی و اطلاعاتی زیادی را در اقصی نقاط عالم فراهم کرده و به عاملی اساسی در جهانی‌سازی و یکپارچگی فرهنگ‌ها مبدل شده

است، بیم‌ها و امیدهایی را با ورود خود به جوامع مختلف به همراه داشته است.

آزاد در مقاله خود، فناوری ماهواره را یکی از شاخص‌های رسانه‌های جدید می‌داند و حتی در زمان نگارش مقاله خویش تعبیری تحت عنوان "عصر ماهواره" را به کار می‌برد. به عقیده آزاد (۱۳۷۶)، بعضی از صاحب‌نظران رسانه (Melody, Menon:1995) دوره جدیدی در موقعیت رسانه تحت عنوان "عصر ماهواره" را مطرح کردند. این عده معتقدند جامعه جدیدی در حال شکل‌گیری است که خصوصیت عمده آن حاکمیت فناوری ماهواره‌ای است. جامعه جدیدی که با تعبیری چون جامعه اطلاعاتی (Information Society)، نیز تعریف شده است. دوره جدید، با تعبیر فناوری‌های ارتباطی قابل طرح است و در جهت ساخت‌دهی به تعلیم ارتباطی، انتفادی، تعلیم و تربیت و از همه مهم‌تر جامعه اطلاعاتی است.

با ورود ماهواره و توسعه روز افزون شبکه‌های ماهواره‌ای، ضمن گسترش مسائل و چالش‌های فرهنگی در مواجهه با این پدیده به‌ویژه در برخی کشورهای در حال توسعه با ارزش‌ها و هنجارهایی خلاف جریان حاکم بر شبکه‌های ماهواره‌ای، مباحث و اصول جدیدی در سطح جهانی و منطقه‌ای در عرصه حقوق بین‌الملل مطرح شد.

در کشور ما هم، ماهواره‌ها و گسترش شبکه‌های ماهواره‌ای با موضوعات مختلف و متنوع سرگرمی و خبری، نگرانی‌های فراوانی را از همان ابتدا مبنی بر شکل‌گیری سبک نوینی از سلطه و هجمه فرهنگی غرب علیه ایران موجب شد. در عین حال جنبه‌های مثبت این پدیده ارتباطی نوین نیز از نظرها دور نماند. بیم‌ها و امیدهایی که در پاره‌ای موارد سیاست‌هایی کوتاه‌مدت و مقطعی را موجب شده است و همچنان بحث ماهواره را به عنوان یکی از مباحث چالشی و زنده محافل فرهنگی نگه داشته است.

در این نوشتار، تلاش شده تا ضمن اشاره به مباحث فرهنگی مطرح در زمینه ماهواره‌ها و اهمیت رویکرد سیاستگذارانه در این عرصه، نگاهی هر چند مختصر اما جامع به ابعاد حقوقی مطرح در مورد ماهواره‌ها (با تکیه بر مسائل بین‌المللی آن) داشته باشیم؛ تا از این رهگذر، شمایی کلی از عمده مباحث فرهنگی و حقوقی در این خصوص ارائه و مقدمه‌ای جهت انجام مطالعات راهبردی گسترده‌تر و منسجم‌تر در این خصوص فراهم شود.

از این رو برای تحقق این مهم، ابتدا به بحث از تاریخچه ماهواره و سپس در فصل دوم به مسائل، چالش‌ها و مباحث فرهنگی ماهواره می‌پردازیم و کیفیت تأثیرگذاری آن بر فرهنگ را با بررسی اثرات بر هویت، سبک زندگی و خانواده مورد توجه قرار می‌دهیم. در ادامه وضعیت ماهواره در ایران را مورد بررسی قرار می‌دهیم و لزوم سیاستگذاری در عرصه ماهواره را مطرح می‌کنیم. در نهایت حقوق ماهواره‌ها و مسائل مختلف آن را شرح می‌دهیم و بحث را با سیاست‌های قانونی جمهوری اسلامی ایران در استفاده از تجهیزات ماهواره، به انتها خواهیم برد.

در پایان لازم می‌دانیم از زحمات آقایان سید محمدعلی شکیب، حسین لطفعلی‌زاده، سیدقاسم سجادی، رامین چابکی و محمدجعفر کبریایی که ما را در تنظیم و تدوین این اثر یاری کردند، تشکر کنیم. امید است که این مجموعه گردآوری شده و هر چند مختصر بتواند برای سیاستگذاران و برنامه‌ریزان این عرصه مفید فایده واقع شود.